

Andrew Buchwalter

A „földi-isteni” állam hegeli fogalma*

A számos hiba egyike, amelyeket Hegel rovására írnak, minden bizonnyal abban áll, hogy Hegel isteni attribútumokkal látszik felruházni politikai intézményeket. Mondják, hogy Hegel szembehelyezkedik a modern politikai fejleményekkel, hogy mélységes konzervativizmusával az örökkévalóság státusát tulajdonítja a létező politikai alakulatoknak, és hogy tekintélyt kölcsönöz olyan politikai intézményeknek, amelyek az egyéni szabadságot szisztematikusan alárendelik az államhatalomnak. Az efféle feltételezéseket tovább erősíti az a Hegelnek tulajdonított hajlandóság, hogy az államot spinozista kategóriák segítségével jellemezze. Nem elég, hogy Hegel az egyéneket az államot fenntartó szubsztancia esetleges járulékaiknak látszik tekinteni; de a határozottság, amellyel az államot olyasminék látja, ami isteni módon önmaga oka, azt a nézetet erősíti meg, hogy a politikai intézmények önmagukból merítik legitimitásukat, és süketek mindazok akarataival szemben, akik ezek alá az intézmények alá tartoznak.

A következőkben nem fogjuk vitatni a vallás, különösen pedig a kereszténység központi jelentőségét, amelyet az a politikai hegeli fogalmának szempontjából betölt. Azt sem tagadjuk, hogy e viszony hegeli értelmezésében bizonyos spinozista kategóriáknak nagy jelentősége van. Harcba kívánunk azonban szállni azzal a, magát még mindig makacsul tartó szemlélettel, amely Hegel politikai teológiájában tekintélyelvűséget lát. Céлом, hogy megmutassam: ha korrekt módon értelmezzük vallás és politika viszonyának hegeli szemléletét, amely az államról mint „földi-isteniről”¹ alkotott koncepcióban kristályosodik ki, akkor egy olyan álláspont kerül napvilágra, amely a modern, sőt posztmodern politikai és kulturális fejleményekkel nemcsak, hogy kompatibilis, hanem éppenséggel még mellettük is szól.

Elemzésem három részre tagolódik. Először azt foglalom össze röviden, hogyan látta Hegel a kereszténység, különösen a protestáns kereszténység jelentőségét a világi társadalmi élet szempontjából. Ebben arra vonatkozó értelmezésemet dolgozom ki, miként teszi lehetővé Hegel számára a protestantizmus a szelleminek egy olyan értelmezését, amely a szabadság fogalmának világi megvalósítására fut ki. Másodszor megmutatom, hogy Hegel a földi-isteni fogalmát ugyan az isteni önmagát-okozás olyan fogalmának segítségével dolgozza ki, amely

* A tanulmány annak a hasonló című előadásnak a szerkesztett változata, amely 2006. október 1-jén hangzott el Debrecenben, a „Hegels Theorie der Individualität” konferencia keretében.

¹ G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 294. 272. §, Függelék.

spinozista kategóriákat használ fel, azonban a hegeli ábrázolás – a Spinozáéval ellentétben – nemcsak, hogy számot vet a végesség és történetiség valóságával, hanem önnön specifikus valósága szempontjából egyenesen ezeknek a bevonásától függ. Végül behatóbban szemügyre veszem az isteni önmagát-okozás fogalmának egyes implikációit a politika egy olyan tanára nézve, amely különleges figyelmet szentel az olyan témáknak, mint az alkotmányosság, a nyilvános deliberráció, a politikai pluralizmus, valamint a közjó modern felfogása.

E dolgozat része egy nagyobb lélegzetű projektnek, amely Hegelnek a valóság és a politika viszonyáról alkotott felfogását vizsgálja, valamint ennek időszerezését a politikaelméletben és a nyilvánosságban folytatott kortárs diskussziók szempontjából. A következőkben olyan témákra szorítok, amelyek Hegelnek az államról mint földi-isteniről alkotott eszméjén belül a sajátosan földi lényegét érintik.

I. Kereszténység, protestantizmus és világiság

Kezdjük néhány általános megjegyzéssel Hegelnek a vallás és a politika viszonyára vonatkozó felfogásáról. Hegel szerint e viszony a kereszténységben nyerte el legteljesebb kifejeződését. Kinyilatkoztatott vallásként a kereszténység jelentősége Hegel számára nem utolsósorban abban áll, hogy benne a véges és a végtelen, az emberi és az isteni döntő módon kapcsolódtak össze. Ily módon a kereszténység megteremtette a kereteket a szabadság általános és átfogó fogalma számára, mely feltétlenül elkötelezett minden egyes egyén értékes volta és méltósága iránt. A kereszténységben, amelyet Hegel a szabadság vallásának is nevez, eszerint „az egyén önálló, magában végtelen személyiségének elve, a szubjektív szabadság elve” kialakulását látjuk.²

A kereszténység morális-politikai jelentőségére vonatkozó hegeli elemzés egy fogalmi és normatív kijelentésből indul ki annak gyakorlati implikációjáról és lehetőségeiről – úgy beszél róla, mint „a kereszténység *elvéről*”.³ Ez nem a kereszténység kezdeti realitását vagy közvetlenül rákövetkező fejlődését akarja kifejezni. Sőt, Hegel szerint csekély értékkel bír minden olyan kísérlet, amely a keresztény szabadság elve földi megvalósulásának utólagos végrehajtására irányul – történjék ez akár az ókor túlvilági irányultságú kereszténységére, akár ama pozitivistikus világi formára vonatkozólag, amelyben a kereszténység a középkorban mutatkozott meg. Hegel ehelyett, mint ismeretes, a reformáció-

² Hegel: i. m. 210. 185. §, megjegyzés.

³ G. W. F. Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, III. kötet, 82. Kiemelés – A. B.

hoz fordul, a kereszténységnek ama történeti kifejeződéséhez, amelyet a lutheránus protestantizmusban találunk.⁴

Hegel számára a protestantizmus lényege abban áll, hogy benne a szubjektív szabadság elve, mint olyan, sokrétűen konkretizált. Azzal, hogy az isteni „az egyén legsajátabb birtoka”⁵ lesz, a protestantizmus teljes egyértelműséggel olyan szabadságfogalomnak ad kifejezést, mely az egyén lényegi és feltétlen értékének elismerésén alapul.⁶ Azzal az állítással együtt, hogy saját megváltásáért mindenki saját maga felelős, a protestantizmus azt az eszmét is népszerűvé tette, hogy az ember csak olyan eseményekért és körülményekért tartozik felelőséggel, amelyek saját tudomásából és akaratából erednek. Továbbá azzal, hogy a protestantizmus olyan szabadságfogalmat képvisel, amely végesség és végtelenség összefonódásában, általánosabban tekintve pedig a másokban való önmaga-lét eszméjében gyökerezik, a társadalmi és politikai élet olyan felfogását támasztja alá, amely kölcsönösségen alapuló viszonyokon nyugszik mind egyének, mind pedig egyének és intézmények között.⁷ Hasonlóképpen, a szabadságnak mint magánál-való-létnek a felfogásával a protestantizmus a szubjektív szabadság eszméjének végső tartalmát fejezi ki egészen világosan – vagyis azt, hogy csupán oly mértékben vagyunk szabadok, amilyen mértékben tudatában vagyunk szabadságunknak; azt, hogy a szabadság alapjában véve „a szabadság öntudata”.⁸ Nem utolsósorban pedig

⁴ Hegel protestantizmus-felfogásának kifejtését, vagyis hogy mennyiben tekinthető ez mindannak normatív rekonstrukciójaként, amit rendszerint ehhez a történelmi jelenséghez társítanak, megtaláljuk a következő tanulmányban: J. Dierken: Hegels „Protestantisches Prinzip”. Religionsphilosophische Implikationen einer geschichtsphilosophischen Denkfigur. In E. Weisser-Lohmann – D. Köhler (Hrsg.): *Hegels Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte [Hegel-Studien, Beiheft 38]*. Bonn, 1998, 123–127. Annak elemzése, hogy a hegeli protestantizmus inkább volt egy történetileg létező, heterodox értelmezési hagyomány, mintsem Hegel önálló filozófiai konstrukciója, az alábbi helyen található: L. Dickey: *Hegel: Religion, Economics, and the Politics of Spirit: 1770–1807*. Cambridge, 1987. Lásd még C. O’Regan: The Religious and Theological Relevance of the French Revolution. In A. Collins (ed.): *Hegel on the Modern World*. Albany NY, 1995, 29–52.

⁵ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad. 194.

⁶ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, 185. §.

⁷ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 90.

⁸ Hegel: i. m. 43. Ezáltal a szubjektív szabadság protestáns fogalmának hegeli felkarolása nem valamiféle szigorú szubjektivizmusnak a helyeslését jelenti, ahogyan azt Hegel a pietista protestantizmus emocionalizmusával vagy intuicionizmusával, illetve Schleiermacher érzelem-teológiájával asszociálta. Abban a mértékben, ahogyan a protestantizmus a szubjektív önmagába-süppedés efféle formáiban mutatkozik, az Hegel számára kevésbé meggyőző, mint a katolikus ortodoxia tanításai, amelyek dogmatikus jellegét másuttal joggal leplezte le. A protestantizmus eme felfogása Hegel általi elutasításának egyik oka abban rejlik, hogy ez a felfogás-

abban áll a protestantizmus jelentősége, hogy az egy újfajta szocio-kulturális érzékenység kialakulását segíti elő, egy olyan, teljességgel új szellemét,⁹ amelyben az általános társadalmi tudatot immár a szabadság mint a társadalmi valóság konstitutív elve iránti alapvető elkötelezettség határozza meg. Innentől kezdve érvényes, hogy az egyének rendelkeznek a szubjektív szabadság *jogával*, melynek elismerése a protestáns kereszténységnek köszönhetően „a forduló- és a középpont az *ókor* és a *modern kor* közötti különbségben”.¹⁰

Hegel célja azonban nem egyszerűen annak hangsúlyozása, mily hatalmas befolyást gyakorolt a protestantizmus korának kultúrájára, valamint általában a modernségre. Hegel célja sokkal sajátosabb módon annak kimondásában áll, hogy a világi vonatkozás és az általában vett világiság benne rejlik magában a protestáns elvben. Hegel többféleképpen kidolgozza a protestáns szabadságfogalom sajátosan világi dimenzióját. Egyfelől ez maga a keresztény erény jelentésének megváltozására vonatkozik. Az érdeklődésnek a művekben, tettekben megnyilvánuló igazságosságról a szubjektív lelkiismeretre való áthelyeződésével az erény immáron nem bizonyos megfigyelhető „szent” cselekedetekre vonatkozik, hanem a szellemre és az erkölcsi érzületre, amelyek a mindennapi magatartást áthatják. A világiság iránti protestáns előszeretet azután magának a világi létezésnek a pozitív átértékelésében is tükröződik, aminek köszönhetően a „vasárnap” és a „munkanapok” közötti megkülönböztetést is kétségbe vonják.¹¹ Azzal, hogy a protestantizmus a szubjektivitáshoz való korlátlan jog mel-

tagadja a vallásos tapasztalatot mint olyat, mely tapasztalat azonban szubjektív tudatként és az abszolútum szubjektív megerősítéseként továbbra is fennáll. Egy további ok abban áll, hogy a protestantizmus e felfogása eltünteti azt a mércét, amelyben a kereszténységnek mint a kinyilatkoztatáson alapuló vallásnak az előnyben részesítése esetén éppen arról van szó, hogy megerősítsük a szubjektumnak a vallás spekulatív tartalmának kognitív feltárására való képességét, még akkor is, ha ez a tartalom szétválaszthatatlan a szubjektív tapasztalattól. Végül pedig Hegel az ilyesfajta értelmezést azért is elutasítja, mivel az a szubjektív szabadságnak a kereszténység által bevezetett és a protestantizmus részéről oly hatékonyan artikulált fogalmát is tévesen reprezentálja. A szabad *szellem* eszméjére való hivatkozással a keresztény szabadság a szubjektív és az objektív „kibékítésében” áll, abban az eszmében, hogy az önmagánál-lét és az istennél-lét nemhogy nem jelent ellentmondást, hanem az önrendelkezés éppen az önazonosságnak a másban való fenntartásában áll, illetve abban a felismerésben, hogy az önazonosság csak a más révén lehetséges. Hegel viszonyát illetően a protestantizmus egyéb ábrázolásaihoz lásd L. Dickey: Hegel On Religion and Philosophy. In F. C. Beiser (ed.): *The Cambridge Companion to Hegel*. Cambridge, 1993, 301–347.

⁹ Hegel: i. m.

¹⁰ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai* Id. kiad. 142. 124. §.

¹¹ Hegel: *Vallásfilozófiai előadások*. Atlantisz, Budapest, 2000. Vö. Rózsa Erzsébet: *Versöhnung und System. Zu Grundmotiven Hegels Praktischer Philosophie*. München, 2005, 532–537.

lett kardoskodik, nem csupán a szív és a bensőségesség primátusát igentli, hanem ezen túlmenően az egyén szabadságát arra, hogy kielégülést leljen valamennyi tevékenységében, beleértve a mindennapos tapasztalatok összességét.¹² A protestantizmus jelentősége továbbá abban is áll, hogy mindannak, amit korábban profán létezőként kicsinyeltek le, immáron explicit módon legitimitást tulajdonítanak. Ez annak beismerését is jelenti, hogy a világi képes arra, hogy „magában hordozza az igazságot”.¹³ Végül azt állítja Hegel, hogy a protestantizmusnak köszönhetően a lelkiség, mint olyan, immár világi kifejezésre törekszik – legalábbis annyiban, hogy a szentség attól függ, mennyire sikerül a világban megvalósítani. Az olyan vallás, amely az egyén korlátlan szabadságán, valamint önmagunk és a másik összekapcsolásán alapul, nem maradhat meg pusztán a szív és az érzés ügyének. Ahhoz, hogy a kereszténység meghaladhassa azt az „elidegenedést”,¹⁴ amelyet Hegel a katolicizmussal társít, képesnek kell lennie arra, hogy a külső élet valamennyi formájában megnyilatkozzék. A szubjektív szabadság elve, amely a protestantizmussal fogalmi realitásra tett szert, „arra van rendelve, hogy a tárgyiassággá, a jogi, erkölcsi és vallási, valamint tudományos valósággá fejlődjék”.¹⁵

Hegel beismeri persze, hogy maga a Luther-féle protestantizmus a szabadságnak ezt az objektív kibontakozását sohasem vitte véghez. Amennyiben számára mindenekelőtt a szív és az érzelm a fontos, legjobb esetben is a megbékélés egy olyan formáját tudta létrehozni, mely csak „magjában” világi.¹⁶ Ahhoz azonban, hogy a protestantizmus megfelelően állításainak, s ezáltal az egész kereszténységet a szabadság vallásának tekinthessük, véghez kell vinni a szubjektívtól az objektívhez való átmenetet: a szubjektív bensőségességre irányuló szabadságfogalmat az *erkölcsi világ rendszerévé* kell átalakítani.¹⁷ A protestáns elvnek ez az objektív kidolgozása – mindannak alapvetése, amit Hegel „második protestáns forradalmának”¹⁸ lehet nevezni – a *Jogfilozófia* (illetve az objektív szellem elméletének) feladata. Mint ismeretes, ennek célja „a megvalósult szabadság birodalmának” megteremtése, a szellem „magából a szellemből” létrejött világa mint „második természet”.¹⁹ Hegel szerint a megvalósult szellemiség fogalma a földi-isteni eszméjében csúcsonylik ki. Fordítsuk hát figyelmünket most erre.

¹² Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. III. kötet, 291. 482. §.

¹³ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad.

¹⁴ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad.

¹⁵ Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 292. 482. §.

¹⁶ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad.

¹⁷ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad.

¹⁸ Vö. L. Dickey: General Introduction. In G. W. F. Hegel: *Political Writings*. Ed. L. Dickey – H. B. Nisbet. Cambridge, 1999, XXI–XXVIII.

¹⁹ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 34. 4. §.

II. A földi-isteni és az isteni önokság eszméje

Először is elevenítsük fel, pontosan hogyan is határozta meg a protestáns elv Hegel politikai közösségről alkotott fogalmát. Hegel protestantizmus-konceptiójának középpontjában az az eszme áll, hogy a szabadság nem maradhat pusztán bensőséges dimenzió; ahhoz, hogy a valódi autonómia kifejeződése legyen, ahhoz, hogy mentes legyen a heteronómiától, a szabadságnak a külsőben is ki kell fejeződnie. Különösen a szubjektív szabadság protestáns elve kíván meg alapvetően valamely átfogó politikai közösséget – oly közösséget, melyben a társadalmi valóság egésze a szubjektív szabadság elvét testesíti meg. Ennyiben a politikai közösséget a protestantizmus háttéré előtt úgy kell tekintetnünk, mint szubjektum és objektum, szubsztancia és szubjektivitás kibékítését. Egy ilyesféle egység nem mutatkozhat a szabadság megvalósulásaként úgy, mint ami pusztán a külső, elméleti reflexió kedvéért létezik; nem lehet olyan egység, amelyben az egyén és a közösség közötti megbékélést pusztán *megfigyelik*. Hegeli fogalmakkal kifejezve, nem lehet olyan egység, amely csupán *magánvalóban* létezik. Ahhoz, hogy mentes legyen a heteronómiától, ennek az egységnek *magáértvalóban* is léteznie kell. Az egyesek számára, illetve az egyesek részéről észrevehetőnek és elfogadhatónak kell lennie – az egyeseknek önmagukon kell véghezvinniük ezt a kibékítést.²⁰ Ha tehát a protestáns szabadság a politikai közösség formájában való megvalósítást kívánja meg, úgy e közösség maga is csak akkor valósul meg valóban autonóm módon, ha tagjai kollektíve a közösségiség céljai mellett kötelezik el magukat, ha egy politikai közösség „a szellem magát tudó, erkölcsi valóságaként”²¹ valósult meg. Azt a megfogalmazást használva, amellyel Hegel *A szellem fenomenológiájában* él: a protestantizmus olyan államfogalmat kíván meg, amelyben a szellem „[...] a vallásközösség általános öntudata, amely saját szubsztanciájában nyugszik, mint ahogy ez a szubsztancia benne általános szubjektum; nem az egyes magában, hanem az egyes ember a vallásközösség tudatával együtt s az, ami ő e vallásközösség számára, teljes egésze az egyesnek.”²² Ilyenformán a szabadság vallásának Hegel által a protestantizmussal társított eszméje egy kimondottan *republikánus politika-felfogást* követel meg, mely nem csupán közösségi céloknak kötelezi el magát, hanem magának a közösségiségnek is. Innen érthető meg Hegel azon állítása, mely szerint egy közösségben, amely önmagának mint közösségnek a tudatán nyugszik, az isteni csúcspontja az isteni szellem „mint benne lakozó az öntudatban”.²³

²⁰ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad.

²¹ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 288. 270. §.

²² Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 388.

²³ Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 337. 552. §.

Az a gondolat, hogy a protestantizmus a republikánus politika-felfogást részesíti előnyben, nem korlátozódik Hegelre. Egyazon időben, amikor Hegel megalkotta saját álláspontját, az Egyesült Államok nyilvános kultúrájára vonatkozó értékelésében Alexis de Tocqueville hasonló állításokat fogalmazott meg. De Tocqueville az amerikai tapasztalatokat állította szembe az *ancien régime* katolicizmusával, mely oly kétséges volt Rousseau szemében, az amerikai protestantizmusban pedig olyan kereszténységet látott, mely támaszt jelent a republikánus intézmények számára: a kereszténység, ahogyan azt az Államokban gyakorolják, mindenki számára állít „valamely kötelességeket az emberi faj iránt”, és időről időre visszatartja az embereket attól, hogy elmerüljenek „önmaguk szemléletében”.²⁴ Mégis, jelentős különbségek állnak fenn a hegeli és a Tocqueville-féle *respublica Christiana* között. Jelen céljaink szempontjából az a legfontosabb, hogy Hegel számára a keresztény republikanizmus nem pusztán a politikai intézmények fenntartásán alapul.²⁵ A háttérben egy erőteljesen a szubjektivitás elve értelmében vett protestantizmussal, Hegel olyanfajta republikanizmust képvisel, amely *a politikai kreativitást* éppúgy szem előtt tartja, mint *a politikai stabilitást*. A republikanizmus Hegel szerint olyan folyamatot jelent, melynek révén egy nép az intézményes élet feltételeit, ezzel pedig saját maga népként való létezésének feltételeit fekteti le.

Hegel akkor dolgozza ki a republikanizmus e fogalmát, amikor az isteni kreativitás fogalmiságának megalkotásán fáradozik. Itt a politikai közösséget úgy tekinti, mint a szellem „önmagát tudó, erkölcsi valóságát”, és azt a tevékenységet jelöli vele, melynek révén egy nép létrehozza önmagát és berendezi a maga számára önnön valóságát. „Az állam az a világ, amelyet a szellem teremtett magának: ezért meghatározott magán- és magáértvaló menete van.”²⁶ Többnyire viccelődni szoktak Hegelen azért, mert az államot az istenivel azonosítja. Mindazonáltal Hegel sem az államot nem akarja valamiféle transzcendens istenség kifejeződéseként ábrázolni, sem pedig a létező társadalmi-politikai viszonyokat nem kívánja isteníteni. Inkább azt állítja, hogy a protestantizmus háttere előtt szemlélve az állam olyan közösséget jelöl, mely képes arra, hogy önnön valóságát alakítsa. Ha „az állam isteni akarat”, akkor nem más, írja Hegel a *Jogfilozófiájában*, mint „jelenvaló, egy világ valóságos alakjává és szervezetévé kibontakozó szellem”.²⁷ Ebben az értelemben beszél Hegel „a nép isteniségéről”,²⁸ és állítja azt, hogy maga az állam „földi-isten”.²⁹

²⁴ A. de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*. Válogatás. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993, 358.

²⁵ Vö. Tocqueville: i. m. 262–271.

²⁶ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 293. 272. §, Függelék.

²⁷ I. m. 279. 270. §.

²⁸ Hegel: *System der Sittlichkeit*. Hamburg, 2002, 49.

²⁹ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 294. 272. §, Függelék.

Az önokság eszméjével Hegel teljesen egyértelműen Spinozához nyúl vissza, és céltudatosan hivatkozik Spinoza *causa sui* fogalmára a politikai uralom kérdésének kifejtésekor.³⁰ Spinozával ellentétben Hegel az önokság elvét nem korlátozza valamiféle végtelen, az esetleges realitásoktól fogalmilag különböző szubsztanciára. Az önmagát-okozás inkább olyan attribútum, mely megfelel egy létező társadalmi-politikai rendnek. Itt megintcsak *földi* isteniségről van szó. E tekintetben megfelelőbb lehet Hegel álláspontját a Thomas Hobbes-éval összehasonlítani, akinél a politikai közösség egy „halandó istenség” kreatív alkotóerején nyugszik. Ám Hegel álláspontja mégis különbözik Hobbes álláspontjától is. Hobbes-nál az isteni kreativitás egy halhatatlan istenség tevékenységét *utánozza* – miként már a *Leviatán* elején is ama *fiat*-ra történik hivatkozás, a „teremtsünk embert”-re, amellyel Isten teremt.³¹ Ezzel szemben arról az erőteljes kreativitásról, amelyet Hegel a maga földi istenének tulajdonít, nem feltételezhető, hogy *ex nihilo* működik. Hegel pozitív államtudományában az istenség fogalma kimondottan egy nép cselekvését írja le, amint időben és térben történik, mégpedig az átadott hagyományok, erkölcsök, szokások és más „heteronóm” tényezők háttéré előtt. A politikai kreativitás ez esetben is egy közösség cselekvőerejére vonatkozik, melyet *földi*-isteninek tekintünk, más szóval olyan szellemnek, amely „*a világban veti meg lábát*”.³²

Ha tehát Hegel kreatív képességet tulajdonít a politikai cselekvésnek, az, ahogyan maga is mondja, egy *post festum rekonstrukció* formájában történik. Nem mondhatjuk ugyan, hogy a politikai cselekvés hozza létre a létező valóságot, mégis úgy alakítja át a feltételeket és körülményeket, lehetnek azok mégoly áthagyományozottak is, hogy biztosítsa a szubjektivitás elvével való összhangjukat. Az értelmes politikai cselekvésnek ugyan a valódi politikai közösség kialakítása a célja, de nem valamiféle eredeti konstrukció aktusa révén, hanem egyfajta újraalkotási folyamattal, melyben a meglévő feltételeket az autonómia-elv értelmében artikulálják újra, s e folyamatban egy nép a sajátjaként fogadja el e feltételeket, és bennük önmagára ismer. A politikai hatóképesség e rekonstruktív ábrázolása nem áll ellentétben az evilági megtestesülésnek a protestáns elvhez társított elvárásával sem. A szubjektív szabadság önrendelkezésként értett elve megköveteli, hogy a szubjektum a külső realitásban testesüljön meg. Az így felfogott megtestesülést azonban nem a külső valóság mint olyan valamiféle autark létrehozása formájában érik el; nem arról a „logikai, panteista miszticizmusról” van szó, amelyről Marx viccelődött.³³ A protestáns szubjektivitás külső megvalósításának

³⁰ I. m. 92. 66. §.

³¹ Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Ford. Vámos Pál. Magyar Helikon, Budapest, 1970, 8.

³² Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 278. 270. §.

³³ Karl Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájából. In Karl Marx és Friedrich Engels *Művei*. I. kötet, 1839–1844. Budapest, 1957, 203–332, 206.

inkább rekonstruktív szerepe van. A szubjektum, amelyet az önmagunktól való függés értelmében vett szabadságfogalom sarkall, csak abban a mértékben képes objektíválni magát a külsőben, amilyen mértékben a rajta kívülit is átalakítja szükségleteinek kielégítéséhez. A protestáns elv külső megvalósítása valójában nem más, mint „a világi állapot áthatása, kimunkálása” a szabadság elve által.³⁴ A reformáció feladata pedig nem más, mint annak megállapítása, hogy a törvényeknek, az erkölcsöknek, az alkotmányoknak és mindannak ami részét képezi a szellemi tudat valóságának, ésszerűvé kell válnia.³⁵ Noha a protestáns elv felhatalmazást ad a vallásos érzelmeknek a világi élet mindennapos feltételeivel való megbékítésére, e megbékítésnek mégis lényeges része e feltételeknek a szubjektív szabadság szempontjából történő elismerése.

Az, hogy a protestantizmusnak reformatív vagy transzformatív funkciója van, nem jelenti persze, hogy ne volna ugyanakkor kimondottan kreatív. Éppen ellenkezőleg: az a folyamat, melynek során a meglévő feltételeket újraalakítják, ugyanakkor olyan, amelyben magának a politikai szférának a létét is konstituálják vagy megalkotják. Hegel, összhangban a maga idealista ontológiájával és spekulatív *reálfilozófiájával*, olyan folyamatként ábrázolja a rekonstrukciót, amelyben egy dolog valóságossága csak akkor valóban adott, ha ez a dolog tekinthető az ész elvének megtestesüléseként, ha tehát a pusztá létezés képes kifejezni annak fogalmát. Az igazság metafizikai meghatározásának teljesen új módjával él itt Hegel, amikor a racionális rekonstrukció az olyan *adequatio rei ad intellectum* formáját ölti, amelyben egy objektum valódi létét nem csupán megállapítják, hanem megteremtik.³⁶

Hegel több különböző módon jellemzi e rekonstrukciós folyamatot. Némely esetekben úgy ábrázolja a rekonstruktív ontológiát, mint valamely külső, a filozófiai kutató által végrehajtott műveletet. Ezt az eljárásmodot követi a természet filozófiájában, ahol a rekonstrukció során használt fogalmakat és kategóriákat – amelyeknek köszönhetően a pusztá létezés a valódi lét avagy a valóság státusát nyeri el – a teoretikus vezeti be. Az emberi ügyek területén azonban a spekulatív rekonstrukciót olyan műveletként mutatja be, amely magában a tárgyban rejlik benne. Mivel Hegel szerint az emberi területét éppen az önreflexióra és az önkonceptualizálásra való képesség tünteti ki, a valódi lét szférájának konstituálását úgy is tekinti, mint egyfajta *önmegalkotási* folyamatot, amely abból adódik, hogy a tárgy felemelkedik önnön fogalmához. Ily módon okozza vagy teremti meg egy nép saját magát az ama feltételekre való reflexió révén, amelyek

³⁴ *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad. 43.

³⁵ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad.

³⁶ M. Theunissen: Begriff und Realität. Hegels Aufhebung des Metaphysischen Wahrheitsbegriffs. In R.-P. Horstmann (Hrsg.): *Seminar: Dialektik in der Philosophie Hegels*. Frankfurt. a. M., 1983, 324-359. Vö. A. Buchwalter: Hegel, Marx and the Concept of Immanent Critique. *Journal of the History of Philosophy* 29 (ápril 1991), 253-279.

már mindig is formálják azt, ami ez a nép. Azzal, hogy a nép felismeri és újra felismeri magát bennük, öntudattal itatja át a feltételeket, és ily módon olyan valóságot alakít ki, amely pontosan a szubsztancia és a szubjektivitás eme összekapcsolódásában áll. Ezenkívül az önreflexió e folyamata az önlétrehozás egy formája egy olyan közösség számára, amely saját magát mint ilyet, mint népszellemet a szubjektivitásra szert tevő szubsztanciának éppen e cselekvésében alapozza meg. Hegel a természetjogról írt tanulmányában egy nép isteniségét az abszolút önszerveződés fogalmán keresztül jellemzi, mely „ennek az egésznek isteni önlétezeteként” nyer kifejezést.³⁷ Ily módon teszi Hegel világossá, hogy egy nép abban a mértékben ad valóságot önmagának, amilyen mértékben létfeltételei magukon viselik az egyének szervezőtevékenységének jegyeit, és amilyen mértékben az egyének ezt az önszervező tevékenységet űzik. E két szemszögből nézve az önmagát-okozás nem autark önlétrehozási folyamat, hanem a már meglévő körülmények önrekonstrukciójáé.³⁸ Ennélfogva nem meglepő, hogy a földi-isteni eszméjében Hegel klasszikus teleológiai elképzelésekkel kapcsolja össze az abszolút kreativitás fogalmát, mert szerinte az önmagát-okozás együtt jár az önműveléssel. A jogrendszer valójában „a megvalósult szabadság birodalma, a szellem világa magából a szellemből jött létre mint egy *második természet*”.³⁹

Am az, hogy Hegel politikai koncepciójának az isteni okságról világi avagy földi jelleget tulajdonítunk, bizonyosan nem jelenti azt, hogy minimalizálnánk hatalmát. A folyamat, melynek révén valamely társadalmi-kulturális szubsztancia lefekteti önnön identitását, a közvetlenül adott körülmények reflektáló és önreflektáló átrendezése inkább az abszolútum lényegét mutatja meg.⁴⁰ Hegel földi-istenije tehát ebben az értelemben sem Hobbes halandó istene.⁴¹ Valóban: Hegel, távol állva attól, hogy lekicsinyelje a véges különösséget, azt állítja, hogy a végtelen önmagát-okozás csakis az efféle partikularizálás segítségével gondolható el. Mindez abból az állításából derül ki, hogy maga az abszolútum is önmaga tárgyiasításának folyamatai révén nyeri el a maga tudatát, mely nélkülözhetetlen teljes valóságosságához. Csak a véges partikularitás terébe való teljes belemerülés révén, csak „neki mint másnak a tételezése”⁴² révén éri el az abszolútum a saját kész identitása számára nélkülözhetetlen differenciálódást. E

³⁷ G. W. F. Hegel: *Über die wissenschaftlichen Behandlungen des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie und sein Verhältnis zu den positiven Rechtswissenschaft.* [Werke, Bd. 2.] Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, 489. Kiemelés – A. B.

³⁸ R. Pippin: Hegel, Freedom, and the Will. In Hegel: *Grundlinien der Philosophie des Rechts.* Hrsg. L. Siep. Berlin, 1997, 45. o.

³⁹ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai.* Id. kiad. 34. 4. §. Kiemelés – A. B.

⁴⁰ I. m. 92. 66. §.

⁴¹ L. und G. C. Roux: Die Staatsauffassung bei Hobbes und Hegel. *Der Staat* 1, Nr. 17 (1978), 1–26; A. Buchwalter: Hegel, Hobbes, Kant, and the Scientification of Practical Philosophy. In *Hegel on the Modern World.* Id. kiad. 177–198.

⁴² Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* III. Id. kiad. 168.

tekintetben – ellentétben Hobbes-szal – nemcsak egy halhatatlan isten lehet földi-isteni; a halhatatlanság maga is csak a „halandóság” terében érhető el. „Ama valódi kibékítés, melynek révén az isteni a valóság mezején megvalósítja magát, az állam erkölcsi és jogi életében van.”⁴³

III. A földi-isteni politikai dimenziói

Hegel földi-istenijének teljes körű tárgyalása így tehát azt kívánná meg, hogy kifejtsük az istenire vonatkozó felfogását, különösen a szelleminek a világitól való nyilvánvaló függőségét. Ennek ellenére az itt következőkben csak némely olyan implikációra fogok szorítkozni, amelyekkel Hegel földi-isteni fogalma jár a magánvaló értelmében vett világira, különösen pedig a politikaira nézve. Hegel politikafogalmának négy dimenziójára fogok röviden kitérni: alkotmányelméletére, deliberativizmusára, pluralizmusára és a közjó tárgyalására. Ezek mindegyike kihatással van Hegel politikai önkiség-fogalmának „földi” jellegére.

1. Először is, Hegel a politikai alkotmányosság és az alkotmányos politika olyan felfogását képviseli, mely a szokványos felvilágosult felfogásokkal felemás módon áll szemben.⁴⁴ Utóbbiakkal Hegel azt az érvet szegezi szembe, hogy egy alkotmányt sohasem tekinthetünk a formális konstrukció explicit aktusának. Az efféle konstrukcionizmus kizárt, mivel egy nép vagy kultúra szétválaszthatatlanul összefonódott az erkölcsökkel, szokásokkal és megszokásokkal, amelyek mindig is eleve alakítják és meghatározzák az életet és az identitást, beleértve a politikai szokásokat is. Sőt, az alkotmányozás társadalmi gyakorlata maga is elképzelhetetlen anélkül, hogy az illető nép valamilyen módon már korábban rendezett legyen társadalmilag. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Hegel ne tekintené az alkotmányt explicit politikai cselekvés termékének is. Nem a Burke-féle nézettel van itt dolgunk, mely szerint az alkotmány pusztán az erkölcsöket, a hagyományt és a történelmi evolúciót fejezi ki. Épp mivel egy nép történelmi realitásait fejezi ki, kell az alkotmányt rendszeresen újraalakítani annak érdekében, hogy a nép konstitutív elveként működhessen. Az alkotmány nem lehet kimondottan konstruált, mégis rendszeresen ismétlődő rekonstrukciós folyamatok révén marad fenn, a „regeneráció” folyamatai révén.⁴⁵ Az alkotmányosság olyan folyamatot jelöl, melynek révén egy nép a

⁴³ G. W. F. Hegel: *Vallásfilozófiai előadások*. Atlantisz, Budapest, 311–320.

⁴⁴ Vö. A. Buchwalter: *Law, Culture, and Constitutionalism: Remarks on Hegel and Habermas*. In R. R. Williams (ed.): *Beyond Liberalism and Communitarianism*. Albany NY, 2001, 207–227.

⁴⁵ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad.

változó szociális és történelmi feltételekre adott válaszként átformálja és újragondolja azokat a körülményeket, amelyek hatással vannak rá; ennek során „újraélesztik” a kollektív önazonosság ama érzését, amely egy népet nemzeté tesz.

Az alkotmányosság e szemlélete mögött Hegel politikai teológiája áll. Egyrészt, miközben tagadja az alkotmány formális megkonstruálhatóságát, Hegel egyszersmind azt is vitatja, hogy az alkotmánynak külső oka lehet. Ilyen értelemben az alkotmány „ok nélküli”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az alkotmánynak nincs oka, hanem csupán azt, hogy belső oka van – tehát hogy éppenséggel önmaga oka. Hegel szerint az alkotmány „észisteni”⁴⁶ (*Vernunftgöttliche*), ilyenként pedig teljességgel önmagától függ, és képes arra, hogy saját magának nyújtson alapot – mindezt azonban nem az autark önteremtés, hanem az imént leírt történelmi folyamat értelmében. Egy alkotmány önmaga oka mint „valamely népszellemnek a történelemben kifejlődő elve”;⁴⁷ ama folyamat, melynek révén egy nép „önmaga által létrehozza magát a történelemben”.⁴⁸

Az alkotmányos önmagát-okozás legalább négyféle szempontból tekinthető történelmi jelenségnek: először is az alkotmányos politikát a tapasztalat történetisége váltja ki, az a tény, hogy egy nép eleveisége vagy szelleme önmaga megújításának rendszeres aktusain alapul, melyek ama szükségyszerűségből merítik jogosultságukat, hogy a változó történelmi körülmények fényében újból meg kell erősíteniük identitásukat. Másodszor történelmi jelenség, amennyiben a nép saját magát alkotja meg – nem azzal, hogy megalkotja önnön létfeltételeit, hanem azzal, hogy feldolgozza, felülvizsgálja és újraartikulálja a társadalmi lét történelmileg áthagyományozott körülményeit, oly módon, hogy azok jobban

⁴⁶ Hegel: *Vorlesungen über Naturrecht und Staatswissenschaft*. Heidelberg 1817/18. Nachgeschrieben von P. Wannenmann. Hrsg.: C. Becker et al. Hamburg, 1983. 139. §.

⁴⁷ I. m. 134. §.

⁴⁸ Uo. Hegel persze „isteni ajándéknak” is nevezi az alkotmányt, ezzel pedig, úgy tűnik, teljességgel kétségbe vonja az emberi tevékenység szerepét az alkotmánypolitikában. Hegel: *Natur- und Staatsrecht 1818/1819*. Nachgeschrieben von G. Homeyer. In uő: *Vorlesungen über Rechtsphilosophie 1818–1831*. Hrsg. Von K.-H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt. 1973. Bd. I, 330. E tekintetben Hegel álláspontja Carl Schmitt gondolkodásával mutat rokonságot, akinek politikai teológiája a kollektív tevékenység politikai életben játszott szerepének hátterére igyekezett rákérdezni. A különbségek mindazonáltal tanulságosak. Schmitt politikai teológiája a csoda fogalma körül forog: miként alakítja a csoda azt, amit Schmitt a politika alapvonásának tekint: az uralkodó decizionizmusát a rendkívüli helyzetben. Ezzel ellentétben Hegel politikai teológiája a politikai tevékenység olyan fogalmát foglalja magában – amelyet az isteni ajándék fogalma is tükröz –, mely szerint az alkotmány, ha nem is kimondottan az emberi tevékenység eredménye, ám mégis a nép ön-okozásának vagy önmegalkotásának mellékterméke marad. Lásd C. Schmitt: *Politikai teológia*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1992. Lásd különösen a III. fejezetet.

kifejazzék önértelmezését. Harmadszor történeti jelenség, amennyiben az alkotmányozás folyamata maga is történeti cselekvés, amely olyan folyamatként mutatkozik, amely által egy nép meghatározza vagy újra meghatározza saját önértelmezését. A politikai alkotmányosság jelenti „a népszellem belső fejleményeit, azt az alapot, amelyben saját öntudatának fokát kifejezi”.⁴⁹ Negyedszer, az alkotmányosság történeti, amennyiben nem befejezett. Hegel számára az alkotmány nem valamiféle megváltozhatatlan struktúra, amely tartósan megköti a népet. Ehelyett az alkotmány olyan fejlődő valóság, amely tükrözi azokat a változó módokat, ahogyan egy nép a változó körülményekre való tekintettel újra és újra definiálja magát. Épp az önreflexivitás e hangsúlyozása biztosítja a hegeli alkotmányosság dinamikus jellegét. Az alkotmányosság azt a folyamatot jelenti, amelyben az önmagát megalkotó nép önmagát teszi objektummá. Azonban az ilyen öntárgyasítás sohasem befejezett. Ez ki van zárva, mivel az öntárgyasítás minden egyes aktusa már feltételez egy olyan szubjektumot, amelynek tárgyasításához megintcsak tárgyasításra van szükség – és így tovább *ad infinitum*. Az öntárgyasítás mindenik befejezett aktusa egyszeresmind a folyamat beteljesíthetlenségének elismerése, ezzel pedig felhívás a további önreflexióra.⁵⁰ Mint „a szellem önmagát tudó, erkölcsi valósága”, a nép éppen abban a történelmi folyamatban alkotja meg magát, amelyben tartós vizsgálatnak veti alá nézeteit és létfeltételeit. Az önlétrehozás minden tekintetben teljesen egyértelműen földi jelenség.

2. A politikai önlétrehozás hegeli elméletének egy második implikációja a deliberatív politika-felfogás melletti állásfoglalást illeti. Ellentétben a liberális politikai elmélettel, Hegel a politikát általában, az alkotmány-politikát pedig különösen, nem tekinti olyan jelenségnek, amely elsősorban az egyéni szabadságjogok megóvásával foglalkoznék. A republikánus hagyománnyal összhangban leginkább arra a folyamatra fordítja figyelmét, melynek révén egy nép mint egész saját kollektív önmeghatározását végzi. Hegel Arisztotelészre és Hannah Arendtre emlékeztet, amikor éppenséggel azt mondja, hogy egy nép deliberatív vagy kommunikatív cselekvés által nyer valóságot. Ami azonban e helyütt szembeszökő, az e deliberativizmus vallási vagy teológiai dimenziója. E dimenzió legalábbis a politikai önlétrehozás olyan koncepciójából adódik, mely a kollektív öntudat eszméjében gyökerezik, valamint ama felfogásban, hogy egy nép kollektív öndefiníciós folyamatok révén alkotja meg magát. „Önmagát formáló” jellegének köszönhetően, írja Hegel *Az erkölcsiség rendszerében*, egy isteni nép egyszeresmind „tanácskozó és tudatos nép”.⁵¹

Mindennek azonban nem szabad azt jelentenie, hogy az olyan politika, amely a republikánus öndefiníció teológiai jellegű felfogása alapján kerül kiala-

⁴⁹ Hegel: uo.

⁵⁰ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 356. 343. §.

⁵¹ Hegel: *System der Sittlichkeit*. Id. kiad. 49.

kítésra, elhanyagolná az egyéni jogokat és szabadságjogokat. Igencsak furcsa volna, ha olyan gondolkodónak óhajtánánk efféle beállítódást tulajdonítani, aki nemcsak, hogy hangsúlyozta a személy, a tulajdon és az egyéni lelkiismeret szabadságát, hanem eközben még hivatkozott is a protestantizmusra. Ezenkívül Hegel szerint maguk a kollektív öndefiníciós folyamatok alá vannak vetve a deliberáció szabályainak, beleértve a szubjektív szabadság elismerését. Mármost ha Hegel ily módon megerősíti az egyéni szabadság elvét, mindazonáltal nem hanyagolja el a messzebbre terjedő polgári kötelességeket sem. Ellenkezőleg: az előbbieket lényegileg összefonódnak az utóbbiakkal. A jogok és a kötelességek, a szabadságjogok és az állampolgári kötelességek e kölcsönössége iránti érzékenység maga is a protestáns elvből adódik, ahol a szubjektív szabadságot a másikkban való önmagánál-létként értik. Ami a politika deliberatív szemléletét illeti, Hegel tehát nagyon is a szabad véleménynyilvánítás elvére hivatkozik, ezt azonban nem az állammal szembeni polgári szabadságjog gyanánt fogja fel, hanem egy olyan szemléletmód részeként, amelyben a politikai cselekvés a kollektív öndefiníciós folyamatokkal szövődik össze. Nem véletlen, hogy Hegel a szólás-szabadságot nem az elvont jog tanának keretében definiálja, hanem az erkölcsiségről szóló szakaszban, amelyet a földi-isteni eszméje kifejtésének is szentelt.⁵²

3. Hegel politikai teológiájának egy harmadik, hasonló vonása a politikai és társadalmi pluralizmussal kapcsolatos. Noha a protestáns ihletésű republikanizmus előbbre helyezi a közös társadalmi célokról való közösségi deliberációt, ez mégsem csökkenti a társadalmi sokféleségre való odafigyelést, miként az a republikanizmus hagyományos formáiban történik. Éppen ellenkezőleg, Hegel határozott összefüggést posztulál a nyilvános deliberációs folyamatok és a társadalmi pluralizmus között.⁵³ Ez mindenekelőtt egyszerűen a társadalom- és politikai elmélet egy általános aspektusa. A pluralizmus melletti állásfoglalás benne rejlik a politikai közösség mint „a szellem önmagát tudó, erkölcsi valósága”⁵⁴ eszméjében. Összhangban ama szemlélettel, mely a szubjektivitást mint a másikkban való önmaga-létet (*Selbstsein-im-Anderen*) tekinti, a kollektív önazonosság eszméjének teret kell adnia annak is, ami számára idegen. Ebből a szempontból Hegel nemcsak, hogy „különös köreire tagolt egész”-ként jellemzi a politikai közösséget,⁵⁵ hanem azt állítja, hogy a politikai közösség önmaga tudatában lévő *összességként* csak abban a mértékben képes fennállni, amennyiben az egészen belül a különféle részek képviselőket nyernek és képesek felismerni

⁵² H. Brod: *Hegel's Philosophy of Politics: Idealism, Identity, & Modernity*. Boulder (USA) 1992, 130–133.

⁵³ A. Buchwalter: Political Pluralism in Hegel and Rawls. In W. Rehg – J. Bohman (eds.): *Pluralism and the Pragmatic Turn: The Transformation of Critical Theory*. Cambridge (USA), 2001, 339–360.

⁵⁴ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 288. 270.§.

⁵⁵ I. m. 331. 308. §.

sajátos jellegüket. „[A] cél általánossága nem haladhat tovább a különösség saját tudása és akarása nélkül.”⁵⁶

Mindezeken túl a pluralizmus melletti elköteleződés a deliberációs folyamat szempontjából is lényegi kérdés. A nyilvános deliberáció nemcsak megköveteli, leleplezi és megnevezi a közélet céljainak eltérő értelmezéseit; maga a nyilvános kommunikáció is éppen hogy akkor hagy jóvá különbségeket, ha közös vonásokat kovácsolnak ki. Elköteleződve annak megismerése mellett, ami közös és amiben közösen osztoznak, a nyilvános deliberáció a különbségek feltárásával veszi kezdetét, és lehetővé teszi azok nyilvános elismerését, mind önmagunkban, mind pedig a másokban. Hegel nem véletlenül él a *nyilvános közlés* kifejezéssel, amikor a nyilvános kommunikációt jellemzi. Az egyesek, azzal, hogy részt vesznek a nyilvános diskurzusban, részesei is e folyamatnak, azzal pedig, hogy részesednek a közösben, képes kialakulni bennük a beállítódásuk sajátos jellege iránti érzék is, ami aztán lehetővé teszi számukra, hogy nyitottsággal és megbecsüléssel közelítsenek a tőlük eltérő szempontok sajátosságaihoz is. Hegel politikaelméletének középpontjában a közösségiség kontextusában tekintett sokféleség komplex igenlése áll.

Az földi-isteninek tekinthető politikai közösség koncepciójának szempontjából a pluralizmus melletti elköteleződés éppígy döntő jelentőségű – legalábbis ha protestáns eredetű közösségről van szó. Először is, az autonóm szubjektivitás protestáns elve a társadalmi és politikai élet pluralista szemléletére jogosít fel. Az, hogy „a szubjektivitás önértéke” mellett tesz hitet, olyan differenciált társadalmi rendet eredményez, mely jóváhagyja a tudat különböző formáit és viszonyait.⁵⁷ Ráadásul a végtelen szubjektivitást kifejező isteni szellem eszméje maga is megköveteli e pluralizmus iránti érzékenységet. E szemléletmód értelmében az abszolútum a világi öntárgyasítás folyamatát feltételezi, amely maga is a szellemnek egyes részekre való széthasítását hozza magával.⁵⁸ Ezen öntárgyasítás része a szellem önmegkülönböztetése mint elkülönböztetés önmagában.⁵⁹

A pluralista politikai közösség második forrását magában a deliberáció gondolatában leljük. Abból az eszméből kiindulva, hogy Isten nem „irigykedik”, a protestáns elv az emberi és az isteni viszonyáról alkotott koncepciójával a *közlés* egyfajta befogadó ábrázolása mellett tesz hitet, amely igenli, hogy általános érvényűség és sokféleség kölcsönösen áthassa egymást.⁶⁰ A *communicatio idiomatum*⁶¹ protestáns fogalmának középpontjában éppen ez az eszme áll: az, hogy az isteni abban és általa nyilatkozik meg, ami idegen, vagy más, mint ő

⁵⁶ I. m. 269. 260. §.

⁵⁷ Hegel: *Vallásfilozófiai előadások*. Id. kiad.

⁵⁸ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad.

⁵⁹ I. m.

⁶⁰ I. m.

⁶¹ C. Malabou: *L'avenir de Hegel. Plasticité, temporalité, dialectique*. Paris, 1996. Második rész: Le Dieu de Hegel: Le Tour de la Double Nature. 131–134.

maga. Abban a mértékben, ahogyan a protestáns elv helyesli a közélet deliberatív koncepcióját, annyiban az efféle deliberáció pluralista értelmezését is támogatja mint olyat, amely a kinyilatkoztatásként értelmezett kommunikáció elképzelésére támaszkodva igenli a sokféleséget a közös kialakításánál.

4. A „földi-isteni” pluralista dimenziójának a közjó fogalmával is van kapcsolata, abban az értelemben, ahogyan a közjó a deliberatív önmegalkotás értelmében vett politikai közösség középpontjában áll. Hegel ugyan a politika republikánus, közös célokra és értékekre irányuló fogalmát képviseli, ennek ellenére e fogalom nem pártfogolja a jónak valamiféle specifikus felfogását. A társadalmi pluralizmus ténye már önmagában is éppen elég okot szolgáltat ennek kizárására, mert hiszen valószínűtlené teszi azt, amit Rawls a társadalmilag kívánatos *átfogó* szemléletének nevezett. Rawls elméletéhez hasonlóan Hegel szerint – Rawls ebben a kérdésben rá hivatkozik⁶² – a modern állam éppen azért jött létre, mert a modernkori szociális és kulturális különbségek valósága, mely legegységértelműbben az európai vallásháborúkban mutatkozott meg, legitímálta a politikai agnoszticizmust az egyén vallási hovatartozására vonatkozóan. Amennyiben tehát beszélhetünk a társadalom számára közös jóról, úgy a figyelem nem valamely meghatározott tanra irányul, hanem arra a folyamatra, amelyet a közjával való foglalkozás feltételez. A republikanizmus hegeli változatában nem valamely meghatározott értékrend tekintetében uralkodik egyetértés, hanem a nyilvános deliberáció mint olyan értékére vonatkozólag.

A deliberatív republikanizmus némely egyéb képviselőivel ellentétben Hegel persze vallásos fogalmakkal adja elő saját változatát.⁶³ Rousseau „merőben polgári hitvalláson”⁶⁴ alapuló polgári vallásával ellentétben a Hegel teljesen egyértelműen a kereszténység igenlésének mutatkozik. E tekintetben Hegel de Tocqueville-hez áll közelebb, akinek republikanizmusához szintén a kereszténység sajátos igenlése társul. Tocqueville-lel ellentétben azonban Hegel nem rögzíti le republikanizmusát a kereszténység sajátos tartalmának pártfogolásánál. Nincs szó például az evangélium gyakorlati-politikai értelmezéséről.⁶⁵ Hegelnek a kereszténységre való hivatkozása inkább egy olyan republikanizmus lényeges alkotóeleme, amelyet a deliberativizmus és a kollektív önreflexió általában vett feltételeinek segítségével definiál. Lényegét tekintve annak igazolásáról van szó, amit Hegel a protestantizmus sajátos vonásának tekint, s ami nem más, mint „a megfontolás szelleme”.⁶⁶ Hegel szerint a keresztény republi-

⁶² J. Rawls: *Political Liberalism*. New York, 1993, XXVI.

⁶³ Lásd A. Buchwalter: A Civil Religion for Modern Societies. *Hegel-Jahrbuch* 2003, 271–275.

⁶⁴ J.-J. Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. Ford. Kis János. Magyar Helikon, Budapest, 1978, 605.

⁶⁵ Vö. A. Shanks: *Hegel's Political Theology*. Cambridge, 1991.

⁶⁶ Hegel levele Niethammerhez, Nürnberg, 1810. 11. 3. In J. Hoffmeister (Hrsg.): *Briefe von und an Hegel*. Band I, 1952, 337.

kanizmus nem valamely meghatározott doktrína vagy meggyőződés pártfogolását jelenti, hanem a kollektív önértelmezés és önmeghatározás folyamatainak igenlését.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Hegel republikanizmus-képe tisztán formalista vagy proceduralista volna. Hegel víziója egyszersmind szubsztanciális is. A helyes alkatú társadalmat áthatja a közös szellemi tartalom, a „szentség”, amely az embereket összefűzi.⁶⁷ Ebből a szempontból vallás és politika viszonyának hegeli leírása határozottan eltér azon liberális felfogásoktól, amelyek egyszerűen csak azokkal a szabályokkal foglalkoznak, amelyek megengedik, hogy a privát egyének hangot adjanak sokféle nézeteiknek. Hegel azonban ebben az összefüggésben jellemző módon *szellemi* tartalomról beszél, mert az, ami egy népet szellemi egységgé tesz – olyanná, amely a szubsztancia szubjektummá válásának folyamatában nyugszik –, az éppen ez az önreflexiós folyamat maga. Nem véletlen, hogy Hegel a földi-isteni közös tartalmát olyasvalamiként jellemzi, mint ami „benne lakozó az öntudatban”:⁶⁸ ennek identitása a közös identitás feltételeiről való együttes reflexióban áll.

IV.

Sok kérdés tehető fel a földi-isteni hegeli fogalmával kapcsolatban. Sikert-e Hegelnek összebékítenie a szellemit a világgal? Sikert-e összekötnie a vallásosot a politikaival anélkül, hogy az egyiket a másikra redukálta volna? Eleget tesz-e sajátos követelményeiknek, amikor ily módon hozza őket egymással kapcsolatba? Vajon azzal, hogy a népnek isteni attribútumokat tulajdonít, felhatalmazást ad-e az emberen kívüli életformák fölötti uralomra? Mit gondoljunk Hegel földi-istenijének leplezetlenül keresztény jellegéről? Kompromittálja ez a szelleminek a világgal való kibékítését? S még ha nem is: vajon szolgálhat-e a keresztény republikanizmus hegeli modellje a vallás és a politika közötti viszony általános leírásának alapjául – egy olyan leírásnak, amely kellőképp érzékeny a multikulturális társadalmak valósága és a globális közösségiség sokrétűsége iránt? Vagy épp lehetséges volna, hogy Hegel protestáns eszméje a földi-istenire vonatkozólag éppen a nyugati korlátoltság és az eurocentrikus sovinizmus ama szemrehányásait erősíti meg, amelyeket felhoznak vele szemben?

Ezek mind fontos kérdések. Mégis, a jelen vállalkozással szerényebb szándékom volt: a földi-isteni hegeli eszméjét óhajtottam megvilágítani. Általában nem csak azt szokás elfogadni, hogy Hegel politikai struktúrákat istenít azáltal, hogy összekapcsolja a vallásosot a politikaival, hanem azt is, hogy mindezt oly módon

⁶⁷ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Id. kiad.

⁶⁸ Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 337. 552. §.

teszi, hogy az egyes emberek szabadságát az állami uralom alá rendeli. Az efféle olvasatokat azzal támasztják alá, hogy Hegel saját államfogalmának kifejtésekor Spinozára hivatkozik, mind szubsztancia és akcidencia megkülönböztetésének vonatkozásában, mind pedig az államnak mint önmaga okának fogalmával kapcsolatban. Jelen dolgozat e szemléletmód helyességét vonta kétségbe. Hangsúlyozva a földi-isteni hegeli fogalmának kimondottan világi jellegét, láttuk, hogy annak gyökerei a szubjektív szabadság protestáns értelmezésében rejlenek, és hogy e fogalom sok olyan szempontnak tesz eleget, amely a politikai individualizációval kapcsolatos. Hegel koncepciója pártolja a politikai kultúrák ön-individualizációját, a politikai és társadalmi sokféleséget és az olyan közjó gondolatát, amely nem mond le az egyéni meggyőződésekről, mindeközben pedig igazolja a politikai deliberáció pluralista szemléletét, a politikai identitás nyitott és időben nem korlátozott szemléletét, valamint azt a nézetet, mely szerint az isteni maga is olyan történeti fejleményektől függ, amelyek vége nem meghatározott. Mindezen vonatkozásokban Hegelnek a földi-isteniről szóló elmélete nemcsak, hogy képes számot vetni a modern és posztmodern kulturális és politikai fejleményekkel, hanem teljes mértékben alátámasztja azokat.

Fordította Himfy József